

UOT: 811.512.162

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ

Yeganə Qəhrəmanova
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Azərbaycan, Bakı
yegane.qehremanova.1976@mail.ru
Orcid: 0000-0003-3730-7674

Xülasə

Azərbaycanın ümummilliyet lideri, Ulu öndər Heydər Əliyev xalqımızın həm ictimai-siyasi, həm də elmi, mədəni həyatında misilsiz rol oynamış dahi şəxsiyyət, bütün şüurlu fəaliyyətini xalqın tarəqqisinə həsr eləmiş böyük siyasi xadimdir. O, 1969-cu ildə hakimiyyətə gələn ilk gündən bütün sahələrdə olduğu kimi, Azərbaycan dilinin inkişafı, dövlət dili səviyyəsinə qalxması uğrunda da ardıcıl mübarizə aparmışdır. Onun ciddi səyi nəticəsində 1978-ci ildə Azərbaycan SSR -in Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında maddə daxil edilmiş, həm sovet dövründə, həm də müstəqillik illərində dilimizin dövlət dili kimi istifadəsi istiqamətində böyük xidmətlər göstərmişdir. 1995-ci ildə keçirilən ümumxalq referendumuna əsasən Azərbaycan dili müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi qəbul edilmiş, bu sahədə verdiyi bir çox qərarlar əsasında dilimizin rəsmi dövlət dili kimi fəaliyyəti və qorunub inkişaf etdirilməsi tam şəkildə həyata keçirilmişdir. 18 iyun 2001-ci il tarixli fərmana əsasən latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bütün sahələrdə tam şəkildə istifadəsinə nail olunmuş, bir sıra vacib elmi, bədii, ictimai-siyasi və digər nəşrlər latın qrafikası əsasında nəşr edilmişdir.

Açar sözlər: tarix, lider, milli, dövlət dili, şəxsiyyət

Heydar Aliyev and the Azerbaijani language

Gahramanova Yegana
Doktor of philosophy on philology, ass. professor
Azerbaijan State Pedagogical University
Azerbaijan, Baku

Summary

The nationwide, great leader of Azerbaijan, Heydar Aliyev is a genius, who played an incomparable role in the socio-political, scientific, and cultural life of our people, a great political figure, who devoted all his conscious activities to the progress of his people. He consistently fought in all spheres for the development of the Azerbaijani language and its raising to the level of the state language from the first day of his coming to power, in 1969. As a result of his serious efforts, in 1978, an item was included to the Constitution of Azerbaijan SSR, stating that the Azerbaijani language is the state language, and it made great contributions for using of our language as the state language, both during the Soviet period and during the years of independence. As a result of the national referendum, which was held in 1995, Azerbaijani language was recognized as the state language of independent Azerbaijan Republic, which based on many decisions, that taken in this sphere, the activities and development of our language as the official state language was fully implemented. According to the decree of June 18, 2001, the complete using of the Azerbaijani alphabet with the Latin alphabet was achieved in all spheres, and a number of important scientific, artistic, socio-political and other publications were published on the basis of the Latin alphabet.

Keywords: history, leader, national, state language, personality

Гейдар Алиев и Азербайджанский язык

Кахраманова Егана
Доктор философии по филологии, доцент
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет
Азербайджан, Баку

Резюме

Общенациональный лидер Азербайджана, великий лидер Гейдар Алиев – гений, сыгравший беспримерную роль в общественно-политической, научной и культурной жизни нашего народа, великий политический деятель, посвятивший всю свою сознательную деятельность прогрессу своего народа. С первого дня своего прихода к власти в 1969 году он, как и во всех сферах, последовательно боролся за развитие азербайджанского языка и его поднятие до уровня государственного. В результате его серьезных усилий в 1978 году в Конституцию Азербайджанской ССР была включена статья о том, что азербайджанский язык является государственным, и он оказал большие заслуги в использовании нашего языка в качестве государственного как в советский период, так и во времена СССР. годы независимости. По результатам всенародного референдума, проведенного в 1995 году, азербайджанский язык был признан государственным языком независимой Азербайджанской Республики, и на основе многих решений, принятых в этой области, деятельность и развитие нашего языка как официального государственного языка были полностью осуществлены. Согласно постановлению от 18 июня 2001 года во всех сферах было достигнуто полное использование азербайджанского алфавита с латиницей, на основе латиницы издан ряд важных научных, художественных, общественно-политических и других публикаций.

Ключевые слова: история, лидер, народность, государственный язык, личность.

Annotasiya. Məqalədə Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının tarixində misilsiz xidmətləri olan ümummilli lider və görkəmli ictimai şəxsiyyət olmasından, Azərbaycan dilinin inkişafı və dövlət dili kimi tətbiqi sahəsində fəaliyyətindən bəhs olunur. Bu istiqamətdə araşdırma aparılan məqalədə təqdim edilmiş tarixi fakt və məlumatlardan istifadə edə bilərlər.

Aktuallıq. Azərbaycan dili tarixən ən qədim dillərdən biri kimi, zəngin fonetik, leksik, qrammatik kateqoriyalara malik olması ilə seçilir. Bu dilin dövlət dili kimi fəaliyyət göstərməsi istiqamətində tarixən Səfəvilər dövründə və ADC zamanında real işlər görünsə də, sovet dövründə rus dili bütün respublikalarda olduğu kimi, Azərbaycanda da milli dillərin fəaliyyətinə əngəl yaradırdı. Belə bir dövrdə H.Əliyevin ana dilimizin dövlət dili olması haqqında Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konsititusiyasına maddə daxil etməklə Azərbaycan dilinin inkişafında xüsusi mərhələ açmış, müstəqillik dövründə də bu istiqamətdə ciddi işlər görmüş, bir sıra əhəmiyyətli fərmanlar qəbul etmişdir.

Giriş. 1969-cu ildə Ulu Öndər Azərbaycanda hakimiyyətə gələrkən SSRİ ölkəmizə yalnız xammal mənbəyi kimi baxır, respublikamız inkişaf tempinə görə geridə qalmış ölkələrdən biri kimi səciyyələndirilirdi. Heydər Əliyevin fəaliyyətə başladığı ilk gündən həyata keçirdiyi işlər nəticəsində az bir müddətdə ölkəmizdə sürətli inkişaf tempinə nail olundu. Bu inkişaf tempi o dərəcədə güclü idi ki, altıq 70-ci illərin sonu 80-ci illərin əvvəlində Azərbaycan bütün sahələrdə inkişaf meyillərinə görə digər sovet ittifaqı respublikalarını üstələdi.

Həmin dövrdə H.Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri, bəlkə də, birincisi ana dilimizin rəsmi dövlət dili olması haqqında konstitusiya maddəsinin qəbul edilməsi oldu. Belə ki, 1978-ci

İldə Ulu öndərin təşəbbüsü ilə Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasına 73-cü maddə daxil edildi. Həmin maddədə göstərilirdi: "Azərbaycan dili Azərbaycan SSR-in rəsmi dövlət dilidir".

Bu böyük xidmət milli ideologiyamızın, eləcə də onun əsası olan milli dilimizin qorunması və təbliği istiqamətində tarixi strateji əhəmiyyətə malik xüsusi addım oldu.

Ulu öndərin milli dil uğrunda mübarizəsi. Hələ bir il əvvəl - 1977-ci ildə Sovet İttifaqının yeni konstitusiyasının qəbulu ilə bağlı işlər başlayanda Azərbaycanda həyata keçirilən işlər həmin ittifaq daxilində, həm də digər ölkələrdə geniş müzakirə obyektinə çevrilmişdi. Ulu öndərin səyi nəticəsində konstitusiya layihəsi ümumxalq müzakirəsinə verilmiş, müzakirələr başa çatandan sonra Konstitusiya komissiyasının sədri Heydər Əliyev Ali Sovetin sessiyasında geniş məruzə ilə çıxış etdi. "Azərbaycan Konstitusiyasının layihəsi və onun ümumxalq müzakirəsinin yekunları haqqında" başlıqlı məruzədə əsas məqamlardan biri Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu alması məsələsi idi. Ümmümmillə lider Heydər Əliyev böyük cəsarət nümunəsi olan bu hadisəni sonralar belə xatırlayırdı: "Bu maddə mərkəzdə çox böyük etiraz səbəb oldu. Xatirimdədir, o vaxt başqa respublikaların rəhbərləri ilə kəskin danışıqlarımız oldu. Ukraynanın rəhbəri Şerbitski ilə mənim kəskin danışıqlarım oldu. O, buna çox etiraz edirdi, belə əsaslandırırırdı ki, siz belə yazdığımız halda, gərək biz də yazaq ki, Ukraynanın dövlət dili Ukrayna dilidir. Mən ona dedim ki, sizə heç kəs mane olmur. Siz bizdən də böyük respublikasınız və Sovetlər İttifaqında sizin çəkiniz bizimkindən qat-qat artıqdır. Siz istəsəniz, bunu yaza bilərsiniz. Siz nə üçün bizə mane olursunuz. Ancaq biz buna nail olduq. Hesab edirəm ki, bu, o dövrdə, o zamanın şəraitində respublikamızda, ümumiyyətlə, ölkəmizin tarixində çox böyük hadisə oldu."

Ulu öndərin milli dilimizin dövlət dili kimi qəbul olunması istiqamətində yotulmaz və inadlı cəhdləri onun həyata keçirdiyi azərbaycançılıq ideologiyasının əsas istiqamətlərindən biri idi. Bu gün dövlətçiliyimizin ideoloji sütununu təşkil edən azərbaycançılıq ideyası məhz həmin dövrdə Heydər Əliyevin ardıcıl və məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində meydana çıxmışdı. Heydər Əliyev sovet dövründə bürokratizm və repressiya nəticəsində deqredasiyaya uğramış milli hiss və azərbaycançılıq təfəkkürünü yenidən bərpa etmiş, insanların qəlbində azadlıq istəyini alovlandırmağa başlamışdır. Heydər Əliyevin siyasi rəhbərlikdə olduğu 1969-2003-cü illərdə Azərbaycan dili yalnız rəsmi sənədlərdə deyil, həmçinin gündəlik həyatda ümumişlək dilə, dövlət dilinə çevrilmiş, dünya diplomatiyasına yol tapmış, beynəlxalq məclislərinin kürsülərindən eşidilməyə başlamışdır.

Həmin dövrdə Heydər Əliyevin göstərişi sayəsində ali məktəblər üçün dördcildlik "Müasir Azərbaycan dili" dərsliyi, "Azərbaycan dili dialektologiyasının əsasları" dərs vəsaiti Respublika Dövlət mükafatına layiq görüldü, təhsil müəssisələrində ana dilimizin tədrisinə ayrılan saatların miqdarı, eləcə də Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənni ixtisası üzrə ali məktəblərə qəbul planları artırıldı. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, 1969-1974-cü illərdə ölkəmizdə 198 elmlər doktoru, 1781 elmlər namizədi yetişmiş, peşəkar elmi kadrlar hazırlanmışdır. Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Mahirə Hüseynovanın "Missiya" kitabında Ümmümmillə Liderimizin çoxşaxəli fəaliyyətində Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı, ədəbiyyat və incəsənətə, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinə diqqət və qayğısı, gənliyin hətərəfli şəxsiyyət kimi formalaşması işində mühüm yerlərdən birini tutan təhsilə strateji məsələ kimi baxması geniş şəkildə əks olunmuşdur.

Beləliklə, Heydər Əliyevin fəaliyyətinin əsas göstəricilərindən biri də məhz azərbaycançılıq ideyasının, milli özünüdərk inkişafı, xalqın tarixi yaddaşının özünə qaytarılması, milli dövlətçilik arzularının real siyasi faktora çevrilməsi oldu.

1993-cü ildə Ulu öndər hakimiyyətə qayıdarkən elan etdiyi "Xalq dövlət üçün deyil, dövlət xalq üçündür" prinsipinə hər addımında əməl etdi, dövlətimizin sosial əsaslarını və mahiyyətini müəyyənləşdirərək xalqa xidmət etməkdən bir dəqiqə yorulmadı.

1995-cü ildə dövlət dilimizin adı ilə bağlı geniş elmi müzakirələr təşkil edən Heydər Əliyev ümumxalq referendumunun keçirilməsinə nail olmaqla AR-nın dövlət dilinin Azərbaycan dili adlandırılmasına barədə konstitusiya maddəsinin qəbul edilməsini təmin etdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev xalqın formalaşmış yaşamasında, hər şeydən əvvəl, ana dilinin rolunu qiymətləndirərək yazırdı: "Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq bu dili yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur". Ona görə də Heydər Əliyev gənclərə ana dili ilə dünyanı dərk etməyi məsləhət görür, ingilis, alman, fransız, çin və s. dilləri öyrənməklə yanaşı, birinci növbədə, ana dilini mükəmməl bilməyi tövsiyə edirdi.

Ulu öndər 18 iyun 2001-ci il tarixli "Azərbaycan dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" fərmanında bir sıra digər məsələlərlə yanaşı, türk xalqlarının qədim və zəngin dialekt-şivə sözlərinin araşdırılması haqqında dəyərli fikirlər irəli sürmüş, Ermənistan tərəfindən mənimsənilmiş qədim ata-baba torpaqlarımızın toponim və şivə sözlərinin tədqiqi zərurətini ortaya qoymuşdur. Bu fərmandan sonra Qərbi Azərbaycanın dialekt və şivə sözlərini, eləcə də toponimlərini əks etdirən neçə-neçə lüğətlər nəşr olunmuş, bu istiqamətdə zeyli elmi-tədqiqat işləri yazılmışdır.

Həmin fərmandan irəli gələn məsələlərdən biri də ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərinin tədrisi ilə şagirdlərin vətəndaş kimi yetişməsi, milli-mənəvi və bəşəri dəyərlərin mənimsənilməsi istiqamətində rolu, dilimizin mənəvi zənginliyini və saflığını qorumağın vacibliyi məsələsi idi.

Ulu öndərin ana dilimizə münasibətini xüsusi qiymətləndirən Buludxan Xəlilov yazırdı ki: "Azərbaycan tarixinin yaxın keşmişində Azərbaycan dili təqib və təzyiqlərə məruz qalmış, əslində nüfuzunu, rəsmi dövlət dili kimi statusunu itirmişdi. Azərbaycan dilinə qarşı qısqanc, qərəzli və ədalətsiz münasibət 1956-cı ildə Azərbaycan Konstitusiyasında "Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir" maddəsi olanda da davam etmişdir. O vaxtın özündə də iclasların, qəzetlərin, rəsmi dövlət adamlarının dili Azərbaycan dili olmayıb və kargüzarlıq işləri doğma ana dilimizdə aparılmayıbdır. 1950-ci illərdəki siyasi rejim "sovet ailəsi", "sosialist milləti", "məzmunca sosialist, formaca milli" mahiyyət kəsb etmiş, milli təmayüllərə millətçilik damğası vurmuşdur. Bu mənada "Azərbaycan dili dövlət idarələrində", "Yüksək dil mədəniyyəti uğrunda", "Azərbaycan ədəbi dilinin bəzi məsələləri haqqında" və s. məqalələr 1950-ci illərdə Azərbaycan ədəbi dili və onun işləkliyi barəsində geniş təsəvvür yaradır. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev uzaqgörənliklə qeyd edirdi ki: "İndi biz dilimizdə sərbəst danışırıq və hər bir mürəkkəb fikri ifadə etməyə qadirik. Bu, böyük nailiyyətdir. Bu, iqtisadi və başqa nailiyyətlərin hamısından üstün bir nailiyyətdir ki, bizim bir millət kimi özümüzə məxsus dilimiz var və o da o qədər zəngindir ki, dünyanın hər bir hadisəsini biz öz dilimizdə ifadə edə bilirik".

Heydər Əliyevin dil, ədəbiyyat və mədəniyyətimizin inkişafına böyük qayğısından, 1960-cı illərin sonlarından başlayaraq ardıcıl şəkildə milli dil siyasəti aparmasından bəhs edən alim yazırdı: "Böyük öndər Heydər Əliyevin ideyaları fundamental əsaslarda, konseptual genişlikdə

azərbaycançılıq məfkurəsinin bel sütunudur, hərəkətverici beyin mərkəzidir”.

Azərbaycanda siyasi natiqliyin formalaşmasında da Heydər Əliyevin əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Onun nitqi, haqlı olaraq, öz zənginliyi, orijinallığı, məntiqliliyi, səmimiliyi və rəbitəliliyi ilə ən böyük siyasi xadimlərin nitqləri ilə müqayisə edilir. O, öz çıxışlarında həmişə sərbəst danışığa üstünlük verir, yazılı məruzə və ya çıxışlardan istifadə etməirdi.

Ümummilli lider öz əzəmətli görkəmi, baxışı, səsi ilə auditoriyanın diqqətini özünə cəlb edə bilir, auditoriya ilə ünsiyyətə girməyi bacarırdı. Nitqindəki ciddi sistemlilik, ardıcılıq və məntiqilik bütün çıxışlarında özünü göstərirdi.

Ana dilində danışmağı ilə fəxr edən, bu dili bütün ruhu ilə sevən Ümummilli Lider çıxışlarında xalq danışığı dili nümunələrindən, dilimizin rəngarəng ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə edirdi. Heydər Əliyevin natiqlik məharəti ana dilini gözəl bilməsindən, bu dildən mənəvi zövq almasından irəli gəlirdi. O, Azərbaycan dilinin bütün sahələrdə fəaliyyət göstərməsi sahəsində ciddi işlər görürdü.

Ulu öndərin əzəmətli görkəmi, gur səsi, danışığındakı məntiq, emosiya hər çıxışda bir qədər də güclənir və dinləyicilərdə, onların hissələrində dərin iz qoyurdu. Onun nitqi aydın, anlaşılıq olmaqla yanaşı, həm də zəngin emosional intonasiyaya malik idi. Heydər Əliyev danışarkən bütün varlığı, düşüncəsi, emosiyası ilə danışdı.

Heydər Əliyev nitqimizin inkişafında milli televiziya və mətbuatın da rolunu qeyd etmiş, bu istiqamətdə də tövsiyələr vermişdir. O göstərirdi ki, televiziya verilişlərinin aparıcıları sözləri, ifadələri düzgün tələffüz etməlidirlər ki, danışığımız, nitqimiz aydın, cazibədar olsun.

Ulu öndər çıxışlarında ədəbi dilin bütün funksional üslublardan istifadə edirdi.

Heydər Əliyevin nitqi zənginliyi, emosionallığı, mükəmməlliyi ilə bir örnək, onun ictimai-siyasi natiqlik sahəsindəki təcrübəsi, istedadı isə bir məktəbdir.

Nəticə. Beləliklə, yuxarıda deyilənlərdən bir daha aydın olur ki, Azərbaycan Respublikasında dil siyasətinin milli əsaslar üzərində formalaşdırılması, Azərbaycan dilinin dövlətdili kimi tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi, dünya azərbaycanlılarının ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsi, eləcə də beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artması kimi məsələlər Ulu Öndərin adı ilə bağlıdır. Onunbu istiqamətdə həyata keçirdiyi dövlət siyasəti milli ideologiyamızın əsası, dövlətçiliyimizin əsas inkişaf strategiyasıdır.

Ədəbiyyat

1. Mahirə Hüseynova. Missiya. Bakı 2020
2. Mahirə Hüseynova. Sözü və əməlin yaratdığı tarix. Bakı.2022
3. Gülşən Əlizadə. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Xalq qəzeti. 2021. 5 may
4. Dil haqqında Ulu öndərin fərmanları.
5. Ana dilimizin inkişaf yolu və H.Əliyevin dil siyasəti. Bakı, 2019
6. İnternet materialları və s

11.09.2023

20.09.2023